

HERKUL MILLAS
21 Ekim 2014, Salı
ZAMAN GAZETESİ

On dokuzuncu yüzyılda “Batı dünyasında” toplumsal fırtınalara neden olan, ama bugün de bizleri etkileyen romantizm akımı aslında çok karmaşıktır.

Hem pek çok alanda görülür, hem de farklı hatta ters dinamikleri var. Romantizmin etkileri her türlü sanatta, düşünce alanında ve siyasette görülür. Bu akım devrimci veya muhafazakâr olabiliyor. Örneğin Almanya’da “ilerici” başkaldırılarıyla başlayan hareket tutucu sonuçlar, hatta ırkçılığı doğururken, başka Batı ülkelerinde bir monarşi hareketi olarak yola çıkıp liberalizme doğru yöneldi. Bu çelişkileri anlamadan son zamanlarda “Yeni-Osmanlıcılık” diye nitelenen bazı tutumları anlamak da zor oluyor.

Romantizmin özelliği yalnız hayali bir geçmişe kaçış değildi; aynı zamanda ütöpik bir geleceğe de sığınmaktı. Sorunu ve uyumsuzluğu “şimdiki zamanla” idi – hâlâ da öyledir. Rönesans ile başlayan “gerçeği arama” inancı, bu yeni akımla yerini, aşırı duygulara ve kontrolsüz heyecana bıraktı. Ve tarihte ilk kez, gerçek veya hayali “tarihi mirasa” böylesine önem verildi. Geçmişte terk edilmiş bir yüksek uygarlık ve kaybolmuş bir “cennet” arandı; ve böyle bir geçmiş ve buna uygun ecdat keşfedildi, daha doğrusu hayal edildi. Bu geçmiş kimileri için antik dönemdi (Atina demokrasisi, Afrodite heykeli), kimileri için Orta Çağlardı (şatolar, maceralar peşinde şövalyeler)! Bu arayışlar aklımıza, Orta Asya’daki “dünyaya uygarlığı yayan atalarımızı” ve “dünyaya örnek sayılan Osmanlı’yı” getirmiyor mu? Romantik akımla ilk kez “tarih”, pek çok şeyi anlamlandıran metafizik bir güç kazandı.

Romantik akımın bir özelliği duygularla yüklü macera arayışıydı: kişisel veya toplumsal serüvenler. Halk ayaklanmaları, uzak ve bilinmeyen ülkelere uzanmak (ve oryantalizm), gerektiğinde bu yolda savaşmak, heyecan ve duygularla yüklü özel bir yaşam biçimi, düellolar, idealler uğruna fedakarlıklar; bütün bunlar ideal değerler olarak benimsendi. “Özgürlük” bunların özeti sayıldı. İnsanın “ruhu”, mantığından daha önemli sayıldığı, milliyetçiliğin zirvede olduğu, bu yeni kimliğin heyecanlar doğurduğu dönemdi artık. Geçmişe bakıp görülmek istenenler “kahramanlarımızın” cesaret sonucu başarılarıydı. Bu ecdadın ve sıradan basit insanın, örneğin “köylülerimizin”, milli kimliğimizi en öz, bozulmamış, yabancı etkiler altında kalmamış yanını yansıttığına inanıldı. Yabancıların etkisinde kalmak, hele ırkların karışması “soysuzlaşma” sayıldı – hâlâ öyle sayanlar bulunuyor.

Romantizmin bir ayağının ırkçılığa uzanması böyle oldu: “biz” kimliği üzerinden. Bu akımın tanınmış çeşitli isimleri bu değerleri temsil etti: geçmişte var olmuş “doğal ve üstün insan hali” (Rousseau) ve maceranın tehlike içeren çekiciliği (örneğin Byron). Ama bu akım zamanla önemli derecede farklılıklar ve çelişkiler göstermeye başladı. Rousseau’nun açtığı yoldan, hem temel özgürlükler, hem de “milletin ruhunu temsil eden” tek liderli diktatörlükler doğdu. ırkçılığa kadar vardı. Romantizm akımı paradokslar yarattı.

Örneğin, pek çok ülkede dil konusunda çelişir gibi görünen ama aynı romantik geleneğin kaynağından etkilenen iki farklı eğilim görüyoruz. Milli devletlerde kimileri “halk dilini” önerirken (örneğin Türkiye’de Genç Kalemler hareketi), başkaları geleneksel olduğu varsayılan bir “ecdat dili” önerebiliyordu (Dil devrimi). (Tabii, “dil” ideolojik olmayan dilbilim açısından da ele alınabilir, ama bu başka bir yazı konusudur.) Siyasal açıdan romantik olanlar “geçmiş” ve “ecdat” olarak ya hayali bir “antik dönem” veya yakın geçmişini seçebiliyorlar. Yunanistan’da bu alanda Antik Yunan ile Bizans arasında; Türkiye’de ise Orta Asya ile Osmanlı arasında tereddütler görülüyor, örneğin.

Felsefi, siyasal ve kimlik alanında da romantizm paradoksal durumlara ve farklı, hatta ters sonuçlara varabiliyor. Kimilerinin romantizmi estetik ve ahlaki bir boyutla sınırlı. Böyleleri tasavvur ettikleri kaybolmuş “cenneti” nasıl hayal ettikleri çok önemli: Bu özlenen miras ve yeniden yaşanması istenen geçmiş adil, barışçıl, ahlaki, çok kültürlü, sevgiye dayalı, kardeşçe yaşanılabilir bir ortamdır. O geçmiş ortam kavgasız olarak tahayyül ediliyor. Ama başkalarının geçmiş algısı oldukça farklı olabiliyor: Askeri zaferden zafere çocuklar gibi şen koştığımız, gücümüzle üstünlüğümüzü kanıtladığımız, bizi kabul etmeyenlere hadlerini bildirdiğimiz, etrafımızın düşmanlarla çevrilmiş, kısacası çatışmayı içeren bir geçmiş. Böyle bir dünyada temel değerler farklıdır: birlik olmak, tek yumruk olmak, etnik dayanışma, ötekenden çekinme, ötekine karşı teyakkuzda olmak; ve belki en önemlisi “kendimizi” “ötekenden” çeşitli alanlarda – ahlak, yaratıcılık, niyet gibi – üstün görmek. Birincisine daha dışa dönük, ikincisine içe dönük algı da diyebiliriz.

İlginc olan, bu iki farklı romantik dünya görüşünün temsilcilerinin kendileriyle ilgili algılarının ortak bir yanı olması: Bu görüşlerini “bize özgü” ve orijinal tarih yorumu sayıyorlar. Oysa bu görüşler klasik, yani sıradan romantik görüşlerdir. Pek çok ülkede buna benzer, kimi zaman da tıpa tıpa aynı söylemler ve iddialar dile getirilir. Son on yıllarda Yeni-Osmanlılık denen görüşler de hiç yeni değildir; Batı’dan oldukça geç aktarılan ve bu yöreye uyarlanan görüşlerdir.

Türkiye gerçeğine dünya tarihi içinde ve karşılaştırmalı bir yöntemle yaklaşırsak sözlerin berisinde var olan ama pek bilincinde olmadığımız etkileri, dürtüleri, imaları, ideolojileri, hayalleri, umutları, kaygı ve korkuları da daha iyi anlarız. Aslında en önemlisi, kendimizi ve çevremizdekileri daha iyi anlarız. Referanslarımızı ve farkında olmadan neleri savunduğumuzu anladığımız anda, hangi tarihi dönem içinde hangi etkenler altında görüş beyan ettiğimizi de anlarız. Sanırım anlayış, uyum ve diyalog ortamı da ancak böyle oluşur. Uzmanlara göre romantiklerin bir özelliği de, geçmiş ile gelecek arasında değişken ve kaygan bir zemin üzerinde bulduklarını anlamamış olmalarıdır. Tarihi statik algılarla, değerleri de. Ben tersinin geçerli olduğunu göstermeye çalıştım. Yolunda ısrar ve inat gösterdiklerimizin çoğu aslında konjonktürelidir.

Bir başka yazıda iki farklı Osmanlıcılığı daha ayrıntılı ele almaya çalışacağım.